

שר לא נשארה לו נשימה כלל כפי שקורה לחלק מן החולים במחלת הרמת² או בהיחנק חם⁴, עד שאין יודעים אם הוא מת או חי, וספק זה נמשך יום-יומיים⁶.

כן תדיר שימושו של שם זה במשמעות קנייה החוכמה: ויהיו חיים לפשך (משלי ג', 1); כי מצאי מצא חיים (שם, ח', 35); כי חייב הם למצאיהם (שם, ד', 22). וזה תדיר. פי זה נקראו הדעות הנכונות חיים והדעות הפטולות מות. הוא יתעלה אמר: ראה נתתי זניך היום את החיים ואת הטוב [ואת המות ואת הרע] (דברים ל', 15). הרי שאמר זרושות שהטוב הוא החיים והרע הוא המות, והבהיר אותם. וכן אפשר את דבריו עלה: למעי תחיון (שם, ה', 30) כמו מה שנאמר בפירוש הנמסר במסורת לדבריו: למען זב לך [והארכת ימים]⁶ (שם, כ"ב, 7). ומכיוון שהשאלה זו נפוצה בלשון אמרו: ייקים אפילו במיתתם קרואים חיים ורשעים אפילו בחייהם קרואים מתיים⁷. דע זאת ורא.

לְתַרְגְּמָהּ (lethargy). חלק מכתבי-היד גורסים אלמסכותין, אחרים אלמסכותין. אך שתי המלים מציינות חולים במחלת הרמת (ראו דוד, מילון). המלה אלמסכותין יכולה לציין גם חולים במחלת השבץ (apoplexy) והשיטוק; וכן תירגמו אלתריזי, אבן תיבון ופינס.

מחלה זו מתוארת אצל אבן אלג'זאר בספרו זאר אלמסאפר, ספר ישי, פרק י"א (כתבי-יד הבודליאנה Hunt. 302, דף 164, ע"א-ע"ב; ובתרגומו העברי של משה אבן תיבון צידת האורחים, כתבי-יד הבודליאנה Hebr. 63 / נירבאואר 2866, דף 63 ע"א; כדלקמן: "הנה יקרה לנשים חולי הנקרא חנק ותתמעט תאוותן למאכל או, ויתקרר גופן ותתעלפנה. ויהיה דפקן חלוש קטן נפמיים שיעלם הדפק לגמרה. וזהו כשיקרה להן החולי הזה תקרוין ותתרבין [?] עד שתשים פניה בין ארטובותיה. והנה זכר גלינוס כי הוא ראה אשה שקרה לה חולי זה ונעדרה נשימתה ודפקה כאלו היא מתה, אבל היא מתחלפת [=שונה] מן המתים כמה שבה חום מעט באמצע גופה וחשבו הרופאים (בערבית: אלמטבון, כלומר, המתיימרים להיות רופאים) שהיתה מתה, וכאשר רצו שידעו אם יש לה נשימה נפצו מעט מצמר והקריבוהו (Hunt. 302: ע"ב) לחוטמה וידעו שהיא מתנשמת ושל מתנשם הוא חי. ואמנם יקרה החולי הזה מפני רוב הזרע מן האשה או הפסד זרעה כשנמנעת מן הזיווג וירבה ויפסד וישוב הזרע ההוא כמו סם המוות. ורוב מה שיקרה זה לאלמנות וכ"ש [=וכל שכן] נשהיו כמה שעבר מולידות בנים רבים. והנה תמצא האשה זה (בערבית: וזה לא יפגע באשה אלא) כשגרה ולא תתחבר לאיש כי הזרע בה ותצטרך להוציאו (בערבית: והן צריכות להוציאו) כמו שיעטרך האדם (בערבית: כשם שצריכים הגברים) וזה מפעולת הטבע. וכאשר נעדרה האשה מן האיש יתקבץ בה הזרע ויגיע ממנו אד קו אל מסך כלי הנשימה להתדקקות הרחם במסך המבריל ויקרה מזה גניש [?] נראה שדומה לביטוי "Il y a un peu de gêne dans ma respiration" שמביא זקס-וילט, מילון, עמ' 399, טור אמצעין הוא רבו [=מלה ערבית שפירושה קצרת, asthma]. ולדבריו זה המסך גברון ומקומות הקול יקרה לה חנק כמו שביארנו. והנה יהיה זה החולי מפני עצירת דם מעצירת דם החוטם והתקבץ בה הזרע, יקרה לה זה החולי הנקרא חנק המתהווה ברחמים ככוח חזק בין בחורף בין בסתיו (בערבית: ובמיוחד בסתיו או בחורף)."

על מחלוקת המפרשים בדבר עמדתו של הרמב"ם כלפי דעה זו של החכם האנולוסי, ראו, בין השאר, דברי מונק וקאפח לפרקנו.

"למען יטב לך — לעולם שכולו טוב. והארכת ימים — לעולם שכולו ארוך" (תלמוד בבלי, קידושין ל"ט, ב). ראו להלן, ח"ג, סוף פרק כ"ז (השוו מונק למקומנו).

ראו תלמוד בבלי, ברכות י"ח, א-ב. השוו סטרומזה, אושר אמיתי, ובעיקר שם, עמ' 10 והערה 72.

פרק מ"ג

כנף הוא שם משותף. רוב שיתופו מצד ההשאלה. בראשיתה נקבעה המלה לאברה של בעל-החיים המתעופף: כל צפור כנף אשר תעוף בשמים (דברים ד', 17). אחרי-כן הושאל השם לקצות הבגדים ופניוניהם: על ארבע כנפות כסותך (שם, כ"ב, 12). כן הושאל לקצוות ארץ היישוב ושוליה הרחוקים ממקומותינו: לאחוז בכנפות הארץ (איוב ל"ח, 13); מכנף הארץ זמירת שמענו (ישעיה כ"ד, 16). אבן ג'נאח¹ אמר שהוא יבוא גם כן במשמעות סתר² קרוב לערבית אשר בה אומרים "כנפת אלשי"³ בהוראת "הסתרת אוטו"⁴ והוא אמר, בפרשו את הפסוק ולא יִכְנַף עוד מוריך (ישעיה ל', 20): "לא ייסתר ממך מאריך⁵ ולא ייחבא". זהו פירוש יפה; וממנו⁶ לדעתי ולא יגלה כנף אביו (דברים כ"ג, 1): לא יגלה סתר אביו, וכן: ופרשת כנפיך על אמתך (רות ג', 9) פירושו לדעתי: פרוש את הגנתך על שפתך. על-פי משמעות זו הושאלה, לדעתי, כנף לבורא יתעלה וכן למלאכים שהרי אין המלאכים בעלי גופים לדעתנו, כפי שאסביר⁷. לכן דבריו: אשר באת לחסות תחת כנפיו (רות ב', 12) פירושו: אשר באת למצוא מחסה תחת הגנתו. וכן כל כנף הנאמרת לגבי המלאכים פירושה סתר. התבונן נא בדבריו: בשתים יכסה פניו ובשתים יכסה רגליו (ישעיה ו', 2), שסיבת מציאותו, כלומר, של המלאך, מסותרת וחבויה מאוד, והיא פניו. וכן הדברים אשר הוא, כלומר, המלאך, הוא סיבתם הם רגליו, כאשר ביארנו

פ ר ק מ ג

1. יונה אבן ג'נאח (אבו אלוליד מרואן), המדקדק והמילונאי העברי החשוב ביותר בימי-הביניים, חי בספרד במחצית הראשונה של המאה ה"א לספה"נ. אבן ג'נאח אומר על השורש העברי כ-נ-ף: "ייתכן שיהיה זומה ללשון הערבית אשר יאמרו כנפת בענין הסתרת דבר. ויאמר למן כניף בעבור דותו לסתר וכל מסתיר אצלם כניף" (אבן ג'נאח, ספר השורשים, עמ' 225 במקור הערבי: אבן ג'נאח, אצול, עמ' 325).
2. המלה הערבית סתרה¹ שהרמב"ם משתמש בה כאן, בעקבות אבן ג'נאח, יש לה — כמו "לסתר" סתניך — גם המשמעות של הגנה, שמירה.
3. כנפתי דבר-מה.
4. גם: "הגנתי עלי".
5. במקום המצויין לעיל, הערה 1. אומר אבן ג'נאח: "ולא ינסתר ענך מטרך ולא ינחג'ב" — "לא יסתר מך מטרך ולא ייחבא" (והשוו פירוש רד"ק לישעיה ל', 20) ואילו בנסח שלפנינו כמורה נבוכים כניף ("מאריך") במקום מטרך ("גשמך"), וכבר העיר על כך הרב קאפח כאן. אולם מהערתו של מונק לפרקנו אנו למדים, כי היו, ככל הנראה, כתבי-יד של ספר השורשים במקורו הערבי שבהם הגרסה היתה מניף, ומהם, נראה, קיבל הרמב"ם. המלים מטרך ומניף יכולות להתחלף זו בזו בכתיב העברי, כפי שהעיר מונק (ונראה ש"מטרך" עיקר, שפירש "מוריך" מלשון "יורד לכם גשם כורה ומלקוש" יואל ב', 23).
6. חיינו: לפי זה מתפרש.
7. להלן, ח"א, פרק מ"ט; ח"ב, פ"קיס ר', י"ב, ל"ד, מ"ב (בסופו), מ"ה.

לגבי השם המשותף רגל⁸, אף הם חבויים, שכן מעשי השכלים⁹ חבויים. רושמם אינו ניכר אלא לאור תרגול. זאת משתי סיבות, מצדו ומצדנו. כוונתי לחולשת ההשגה שלנו ולקושי להשיג את הנבדל¹⁰ מצד אמיתו¹. ואשר לדבריו ובשתיים יעופף, אסכיר בפרק נפרד¹² בגלל איזה עניין יחסה תנועת התעופפות למלאכים.

פרק מ"ד

עין הוא שם משותף¹. הוא שם עין המים: על עין המים במדבר (בראשית ט"ז, 7). והוא שם העין הרואה: עין תחת עין (שמות כ"א, 24; ויקרא כ"ד, 20) והוא שם ההשגחה. הוא אמר על אודות ירמיה: קחנו ועיניך שים עליו (ירמיה ל"ט, 12), שפירושו "שים השגחתך עליו".

על-פי השאלה זאת הוא נאמר לגבי האל בכל מקום: והיו עיני ולבי שם כל הימים (מלכים א', ט', 3) השגחתי ומטרהי, כפי שאמרנו קודם²; תמיד עיני ה' אלהיך בה (דברים י"א, 12): השגחתו עליה, עיני ה' המה משוטטות³: השגחתו מקיפה את כל אשר בארץ גם כן, כפי שיוכר בפרקים שיבואו בעניין ההשגחה⁴.

כאשר מצטרף ל"עיניים" ביטוי של ראייה או חזיה, כגון: פקח עיניך וראה (דניאל ט', 18); עיני יחזו (תהלים י"א, 4), אזי משמעות כל זאת ההשגחה השכלית, ולא השגחה חושית, שכן כל תחושה היא היפעלות וקבלת-רושם, כפי שאתה יודע, והוא יתעלה פועל ואינו נפעל, כפי שאסביר⁵.

8. לעיל, בפרק כ"ח.

9. כמוסבר להלן, בפרק מ"ט שבחלק א' ובפרקים ו' ו"ב שבחלק ב', המלה מלאכים אינה אלא כינוי לשכלים הנבדלים, אותן ישויות שליות בלתי חומריות אשר מעמדן האוטונומי נמוך מן האלוהי אך עליון על האנושי (ראו לעיל, הערה 10 לפרק ל"ז, ולהלן בחלק זה, הערה 1 לפרק מ"ט).

10. הנבדל מן החומר, כלומר, האל-חומרי, שאינו חומרי בעצמו ואינו נמצא בחומר.

11. כלומר, נוסף לכך שיכולת ההשגחה שלנו חלשה, טבוע בישויות הבלתי-חומריות, מצד עצמן, קושי להיות מושגות, כלומר, נתפשות.

12. ח"א, פרק מ"ט.

פרק מ"ד

1. שם משותף הוא שם בעל שתי משמעויות או יותר (homonym). ראו לעיל, הערה 8 לפתיחה. — לפרק זה ראו גם להלן, ח"ג, פרק ב', ליד ההפניה להערה 17, ושם, פרק ג', ליד ההפניה להערה 6.
2. לעיל, בפרק ל"ט. שם: "השגחתי ורגוני".
3. זכריה ד', 10, "עיני ה' המה משוטטים בכל הארץ". הגרסה "משוטטות" שמביא הרמב"ם כאן ובפרק מ"ו אינה מופיעה בשטרטגרטנזיה. כבר העירו עליה ש' מונק והרב קאפח. לדעת מונק בלכל המחבר בזכרון את הפסוק עם דברי הימים ב', ט"ז, 9 "כי ה' עיניו משוטטות בכל הארץ".
4. ח"ג, פ"קם י-כ"ג, נ"א.
5. להלן, ח"א, פרק נ"ד. השוו גורמן, כשפט, עמ' 72.

פרק מ"ה

שמע הוא ביטוי משותף. יש שהוא במשמעות שמיעה, ויש שהוא במשמעות קבלה וציות. במשמעות שמיעה: [ושם אלהים אחרים לא תזכיר] לא ישמע על פיך (שמות כ"ג, 13); והקל נשמע ביה פרעה (בראשית מ"ה, 16). זה תדיר.

תדיר באותה מידה שמע במשמעות קבלה וציות: [וידבר משה כן אל בני ישראל] ולא שמעו אל משה [מקצור רוח ומעבורה קשה] (שמות ו', 9); אם ישמעו ויעבדו [יכלו ימיהם בטוב, ושניהם בנעמים] (איוב ל"ו, 11); ולכם הנשמע [לעשות את כל הרעה הגדולה הזאת, למעל באלהינו להושיב נשים נכריות?] (נחמיה י"ג, 27); [כל איש אשר ימרה את פיך] ולא ישמע את דבריך [לכל אשר תצַנְנו, יומת] (יהושע א', 18). יש שהוא במשמעות ידיעה והכרה: גוי אשר לא תשמע לשונו (דברים כ"ח, 49) פירושו: לא תדע את דיבורו.

לכן כל ביטוי של שמיעה הבא מוסב על האל יתעלה¹, כאשר פשט הכתוב הוא שהוא במשמעות הראשונה², הרי הוא מביע השגה, והוא במשמעות השלישית³; וישמע ה' [ויחר אפו] (במדבר י"א, 1); בשמעו את תלַחֲתֵיכֶם (שמות ט"ז, 7) כל זה השגה של ידיעה.

אך כאשר פשט הכתוב מורה⁴ שהוא מן המשמעות השנייה⁵, הרי הוא מבטא שהוא יתעלה נענה לתפילת המתפלל, או לא נענה לתפילתו: [כי אם צעק יצעק אלי] שמע אשמע צעקתו (שם, כ"ב, 22); [והיה כי יצעק אלי] ושמעתי, כי חנון אני (שם, שם, 26); הטה ה' אזנך ושמע (מלכים ב', י"ט, 16); ולא שמע ה' בקלכם ולא האזין אליכם (דברים א', 45); גם כי תרבו תפילה, אינני שומע (ישעיה א', 15); [ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רינה ותפילה ואל תפגע בן] כי אינני שומע אתך (ירמיה ו', 16), וזה תדיר.

על ההשאלות והדימויים האלה עוד יבואו דברים שירוּו את צמאונך ויבהירו את ספקך, ויתברר לך פירושם נולם עד שלא יישאר קושי לגבי דבר מהם.

פרק מ"ה

1. הוספתי את המלה "יתעלה" על-פי תרגום אבן תיבון וכתבתי ג'.
2. שמע און.
3. ידיעה, הכרה והשגחה.
4. והשוו במדבר י"ב, 2.
5. הוספתי את המלה "מורה" על-פי כתב-יד ג', והשוו נוסח אבן תיבון.
6. ציות.